

Közösségi munkavégzési terek és kreatív gazdaság egy periférikus nagyvárosban

Coworking spaces and the creative economy in a peripheral city

BÁLINT DÓRA, HORECZKI RÉKA, LUX GÁBOR

BÁLINT Dóra: tudományos munkatárs, HUN-REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; balint.dora@krtk.hun-ren.hu; <https://orcid.org/0000-0003-1054-5904>

HORECZKI Réka: tudományos főmunkatárs, HUN-REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; horeczki.reka@krtk.hun-ren.hu; <https://orcid.org/0000-0003-3131-681X>

LUX Gábor: tudományos főmunkatárs, HUN-REN Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Regionális Kutatások Intézete; 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.; lux.gabor@krtk.hun-ren.hu; <https://orcid.org/0000-0003-0948-3718>

KULCSSZAVAK: kreatív gazdaság; közösségi munkavégzés; megosztás alapú gazdaság; centrum-periféria viszony; Pécs

ABSZTRAKT: A városi terek átalakulása a kreatív gazdaság értékeremtő szerepének felértékelődéséhez vezetett, amely többek között a kreatív munkavégzés új formáiban jelent meg. Az elmúlt másfél évtized a közösségi munkavégzés modelljének rohamos terjedését és számos formájának kialakulását eredményezte. A kreatív terek erősen kötődnek a globalizáció rendszereihez, ám egyben a lokális terekhez is szorosan kapcsolódnak, a globalizáció sajátos formáját képviselik. Ugyanakkor a kreatív gazdaságot erős centrum-periféria megosztottság jellemzi, és bár formái a földrajzi és gazdasági perifériákon is megjelentek, ezekben a terekben léptékbeli, hálózatokhoz kötődő és intézményi hátráltató tényezők nyomják rá bélyegüket a fejlődésre. A sikeres kulturális ökoszisztémák felépítése jelentős nehézségekbe ütközik, amely a városfejlesztési politikák elé is akadályokat gördít.

Ehhez kapcsolódva a tanulmányban Pécs, egy periférikus helyzetű nagyváros, ezen belül a közösségi munkavégzési terek (coworking központok) példáján keresztül elemezzük a periférikus kreatív gazdaságok formálódását és sajátos kihívásait. A nemzetközi és hazai szakirodalom tükrében a megosztáson alapuló gazdaság keretein belül vizsgáltuk a coworking jelenségét és annak térbeli hatásait, különös tekintettel a térségi perifériákra, majd három fázisban, a pécsi kreatív milió felmérése és szakértői interjúk felhasználásával empirikus kutatást végeztünk.

A hazai vidéki nagyvárosok között Pécs a kreatív városfejlesztési stratégiák és a coworking mozgalom bölcsője, ugyanakkor ez a fejlődési pálya számos nehézséggel küzd, a város kreatív értékeinek termékesítése elmarad a várakozásoktól. Kutatásunk eredményei azt mutatják, hogy a városban a coworking központok sokszínű ökoszisztémája jött létre. Működésükben a nemzetközi mintákhoz hasonlóan meghatározó a belváros kulturális vonzereje és az egyetem szerepe; a pandémia utáni években pedig új bővülési hullám jeleit és a digitális nomádok újkeletű megjelenését láthatjuk. Ugyanakkor, bár ezek a központok katalizátorszerepet játszanak a kreatív gazdaság fejlődésében, még nem került sor érdemi klaszteresedésre, a tudásmegosztáson és kollektív tanuláson alapuló elő-

nyök megjelenésére és a közösségi reziliencia kialakulására. Alacsony a tradeable kreatív termékek jelenléte, a szektort pedig számottevő fenntarthatósági problémák – bizonytalan üzleti modellek és a külső forrásoktól való függőség – jellemzik. A centrum–periféria viszonyok erős érvényesülése tehát a coworking, és a szélesebben értelmezett kreatív gazdaság lassú fejlődését vetíti előre Pécs városában.

Dóra BÁLINT: *research fellow, Institute for Regional Studies, HUN-REN Centre for Economic and Regional Studies; Papnövelde u. 22., H-7621 Pécs, Hungary; balint.dora@krtk.hun-ren.hu; https://orcid.org/0000-0003-1054-5904*

Réka HORECZKI: *senior research fellow, Institute for Regional Studies, HUN-REN Centre for Economic and Regional Studies; Papnövelde u. 22., H-7621 Pécs, Hungary; horeczki.reka@krtk.hun-ren.hu; https://orcid.org/0000-0003-3131-681X*

Gábor LUX: *senior research fellow, Institute for Regional Studies, HUN-REN Centre for Economic and Regional Studies; Papnövelde u. 22., H-7621 Pécs, Hungary; lux.gabor@krtk.hun-ren.hu; https://orcid.org/0000-0003-0948-3718*

KEYWORDS: *creative economy; coworking; sharing economy; centre–periphery relationships; Pécs*

ABSTRACT: *The post-industrial transformation of cities has resulted in the rising role of the creative economy, leading to new, emerging forms of creative work. In the last one and a half decades, and particularly due to the transformative effects of the Covid-19 pandemic, we have seen the expansion of coworking, along with its functional differentiation into several distinct forms. Creative spaces occupy a peculiar spatial position between strong global connectivity and local embeddedness; a form of glocalisation. However, the creative economy is characterised by strong centre–periphery relationships, and while its forms have spread to geographic and economic peripheries, non-core creative ecosystems are affected by scale-related, network-based, and institutional disadvantages. It is thus a challenge to develop successful creative ecosystems on the periphery, posing specific problems for development policy as well.*

In this paper, we examine the formation of, and the obstacles faced by peripheral creative economies on the example of coworking spaces in Pécs, a peripheral city in Southern Hungary. Within our study, we first undertook literature review to investigate the coworking phenomenon and its spatial implications within the context of the broader sharing economy, then conducted empirical research in the case study area. The empirical research, conducted in three phases during and after the pandemic, relied on field work to map the city’s creative milieu, as well as expert interviews with coworking centre managers, as well as creative leaders with long experience in the city’s creative sector.

Pécs was the first among Hungary’s provincial cities to pursue creative urban development strategies, and the cradle of the coworking movement outside the capital, but its development path has been beset with several difficulties. Valorising the city’s creative assets, and creating tradeable, sustainable cultural products remains a challenge, and the formerly powerful creative class has experienced gradual contraction and disembedding. Our results nevertheless show that a varied palette of coworking centres has emerged in the city, showing functional differentiation and diverse operational models. These centres benefit from the city centre’s cultural attraction, as well as the university’s role in creative occupations and attracting an international student body. In the years following the pandemic, signs of a new expansion, and the novel appearance of digital nomads can be observed. However, while coworking centres play a catalytic role in creative economy development, genuine cluster formation has not taken place, and advantages based on knowledge sharing and community resilience have not yet been realised. Tradeable creative output remains low, and the coworking sector continues to struggle with sustainability issues related to exogenous funding dependency and uncertain business models. Centre–periphery relationships and associated barriers thus dominate the development of coworking, as well as the broader creative economy, resulting in a slow pace of creative sector development, and the weak ability to transcend a pre-formation development stage.

Bevezetés: kreatív gazdaság a centrum-periféria viszonyrendszerben

A városi terek posztindusztriális átalakulása felértékelte a kultúra értéktermelő szerepét, gazdasági jelentőségét. A városok hagyományos és új központoszerepe (Imbroscio 1998, 2003; Csomós 2017; Raźniak, Dorocki, Winiarczyk-Raźniak 2020), valamint a városi kormányzás recens, fejlesztési erőforrásokat mobilizáló, egyben erősödő gazdasági fókuszú és versenyszemléletű szerepfelfogása (Somlyódy Péter 2008; Tosics 2008; Pálné Kovács 2010) egyaránt a kreatív gazdaság „megállíthatatlan felemelkedéséhez” (Miles, Paddison 2005; Peck 2005; Therkildsen, Hansen, Lorentzen 2009), egyben termékesüléséhez vezetett. Ezeket a változásokat jelzik az „élménygazdaság”, „kultúratermelés” vagy a „kreatív és kulturális iparágak” elterjedt és sokatmondó fogalmai (Neuwirth 2011). A városi kulturális tőke átváltása gazdasági jószággá a korábbi, állami és közösségi kulturális ellátás helyett a kulturális fogyasztást helyezi előtérbe. Mint Evans (2010) jelzi, ebben az átalakulásban egymás mellett élnek a közvetlen gazdasági értéktermelés elemei (turizmus, kulturális termékek, bevásárlás), az értéktermelést közvetetten szolgáló javak (épített környezet, hangulat), valamint azok a kulturális tényezők, amelyek esetében nagyon korlátozott a gazdasági hasznosítás esélye (helyi kulturális élet, egyesülések, helyi társadalom). Evans megállapítása szerint az első csoportba tartozó javak válnak a nehezebben megfogható kultúra „proxy változóivá”.

Az innovatív szolgáltató szektor részeként értelmezhető, a kulturális javakat kulturális termékek formájában kreatív gazdaság elsősorban a nagyvárosi terekbe települ, telephelyválasztása szelektív és erősen koncentrált, követve a kreatív osztály hasonló térbeli megjelenését (Florida 2002; Sokol, van Egeraat, Williams 2008; Egedy, Kovács, Szabó 2014; Fekete, Morvay 2023). A kreatív gazdaságot mozgató tudásbázisok azonban nemcsak koncentráltak, hanem lokalizáltak is. Bár a kreatív osztály nemzetközileg nyitott és erősen hálózatosodott (Kovács, Egedy, Szabó 2011), a tényleges kreatív tevékenységek már helyhez kötöttebbek. Működésükben fontos szerepet játszik az együttműködés és a közelség (Storper, Venables 2004; Bednář, Danko 2020). A „kreatív maghoz” tartozó alkotók, kulturális foglalkozásúak, társadalomtudósok által alkalmazott szimbolikus és szintetikus tudás erősen kapcsolódik az egyes nagyvárosi tudásbázisok fejlődéséhez; a kreatív gazdaságot kormányzó „kreatív irányítók”, vagyis helyi politikusok és kulturális menedzserek szaktudása pedig szintén helyi ismeret- és kapcsolatszerzőn, beágyazottságukon alapul (Lengyel, Ságvári 2009). A kreatív osztály fejlődése tehát a globalizáció egyfajta megjelenéseként, a globális és lokális tényezők hibrid formájaként értelmezhető, a sikeres kreatív miliók pedig azok, amelyek megtalálják a helyüket ebben a kettős kötésben.

Mindezek következtében a kreatív gazdaság feltárására irányuló kutatások első hulláma elsősorban a metropolisztérségekre összpontosított; a kulturális gazdaság elterjedése valóban ezekben a magtérsegekben volt a legintenzívebb és leglátványosabb. Az elmúlt másfél évtizedben azonban fokozódó érdeklődés öve-

zi azt a kérdést, hogy miként működnek a nagy központokra kidolgozott elméletek a földrajzi és gazdasági perifériákon, s jelentős erőfeszítések történtek a kreatív gazdasággal foglalkozó kutatások „földrajzi elfogultságának” orvoslására (van Heur 2010; Collins, Cunningham 2017). Az új munkavégzési és értéktermelési formák, a szociális innovációk hierarchikus terjedése, valamint a szakpolitikai mintakövetés révén (Bálint 2021; Nemes Nagy 1998; Bokányi et al. 2022) a kreatív gazdaság formái a kisebb nagyvárosokban, kisvárosokban, valamint rurális térségekben is megjelentek. Jól látható azonban, hogy az eltérő területi lépték, a hiányzó kritikus tömegek és a centrum–periféria viszonyok akadályokat állítanak az új innovációk helyi alkalmazása elé (Lux 2013; Pugh, Dubois 2021). Az intézményi akadályok, valamint a sűrű, változatos helyi tudáshálózatok gyengeségei hátráltatják a korai szakaszban lévő klaszterek fejlődését (Nuur, Laestadius 2010; Kasabov 2011), a vállalkozói miliók erőtlensége pedig gátolja a kedvező fejlődési lehetőségek, túlszorduló hatások hatékony kiaknázását (Dahl, Ostergaard, Dalum 2010; Grillitsch, Nilsson 2015).

A periférikus kulturális gazdaságfejlesztési politikákat tanulmányozó írások alátámasztották a fenti megállapításokat. A kisebb léptékű kulturális ökoszisztémákban megfigyelhető a kritikus tömegek hiánya, a kreatív vállalkozók szűk száma, a hálózati kapcsolódások gyengesége, a láthatóság problémája, de az eltérő társadalmi orientációk hatása is (Evans 2010; van Heur 2010; Clements 2018). Vagyis hiába rendelkezik egy városi térség erős kulturális hagyományokkal és erőforrásokkal, ha nem tudja ezeket vállalkozásokká; tradeable, magas hozzáadott értékű kreatív termékeké formálni. Ezek a kreatív miliók a fejlődési pályák kialakulása előtti („preformációs”) fázisban maradnak, térgazdasági értelmezésben a kiaknázatlan fejlődési potenciál differenciálatlan tereinek (Menzel, Fornahl 2009; Martin, Sunley 2010) tekinthetők; vagy korai fázisú, „előőrsjellegű” vállalkozói feltáró tevékenységek fémjelzik őket, de még nem rendelkeznek koherens belső struktúrákkal, markáns fejlődési hajtóerőkkel. Közép-Európa lokális kreatív gazdaságai – köztük Pécs jelen tanulmányban vizsgált, de Kereszneyi és Egedy (2016) által korábban már mélyebben elemzett esete – gyakran találhatóak ebben a két szakaszban.

A szerkezeti gyengeségek a kreatív gazdaság fejlesztését illetően is releváns következményekkel járnak. A helyi szükségletekre és képességekre – vagyis általában a lokalizált tényezőkre érzéketlen, érdemi adaptációt nélkülöző „kreatív” – valójában „globális–homogén” várospolitikák esetében különösen magas a kudarc vagy félsiker esélye (Borén, Young 2012; Banks, O’Connor 2017), amely éppen úgy jellemző a nagyléptékű „zászlóshajó-projektekre”, mint a jelen tanulmányban vizsgált közösségi munkavégzési terekre (Rozenale, Lavanga 2014; Brown 2017). A balsikerű fejlesztések eredményeként gyengén beágyazott, csekély túlszorduló hatásokat és foglalkoztatást generáló „sivatagi katedrálisok” jönnek létre, amelyek különösképpen érzékenyek lesznek a külső sokkokra. Ugyanakkor találunk eseteket sikeres, hosszú távon fenntartható fejlesztésekre is. A periférikus térsé-

gekben a klaszterfejlesztés korai lépéseiben a pontszerű, egyes aktorok tudás-szerzésére és kapacitásépítésére fókuszáló stratégiák alapozhatják meg a későbbi rendszerszemléletű, regionális innovációs rendszereket és klasztereket kialakító szakpolitikákat (Isaksen, Karlsen 2013; Isaksen, Tödtling, Trippel 2018). A „preformációs” vagy korai fejlődési stádiumú kreatív perifériák kreatív vállalkozói számára gyakran ezek a megoldások hozták a legjobb eredményeket (Gandini, Cossu 2021). A lokális túlcsonduló hatások és ritkás hálózatok hátrányait részben kompenzálhatják a helyi együttműködések és közös cselekvés ösztönzése (Grillitsch, Nilsson 2015; Huggins, Thompson 2022; Nilsen, Grillitsch, Hauge 2023).

Ennek megfelelően a periférikus kreatív gazdaságokkal foglalkozó szakirodalom három fő beavatkozási területre helyezi a hangsúlyt: a kulturális közösség megerősítésére, a helyi kreatív osztály kialakulásának ösztönzésére, valamint a kreatív vállalkozók támogatására (Duxbury 2020). Hudec és Džupka (2015) a fejlesztések horizontális elemeire hívják fel a figyelmet: a megfelelő beavatkozási lépték megtalálására, a közösségek és érintettek mobilizálására, valamint egy fókuszált távlati vízió kijelölésére. Mindezek együttesen képesek olyan stabil és fenntartható helyi ökoszisztémák kialakítására (Comunian, Mould 2014), amelyek megfelelően erősek az új fejlődési pályák létrehozásához és a klaszteresedéshez. Ellentmondás tapasztalható azonban a „generikus”, a globális mintákhoz pontosan idomuló, valamint a specializált, erősen lokalizált kreatív minták között. Az első típus jelentősen elősegíti a kreatív miliók globális beágyazódását, a második viszont egyedi, nehezen lemásolható termékek ígérését hordozza (Selada, Vilhena Da Cunha, Tomaz 2012). A nagy globális áramlásoktól elszigeteltebb perifériák nehezebb érvényesülést kínálnak a kreatív gazdaság szereplőinek, de ez a fajta távolság valamelyest meg is védi őket a nagy központok elszívó erejétől (Watson 2020).

Kutatási célok és módszerek

Jelen tanulmányunkban a kreatív gazdaság egy specifikus szegmensére, a közösségi munkavégzési terek fejlődésére összpontosítunk a centrumtól távol eső, periférikus térségekben. A témára irányuló újkeletű kutatások (Akhavan, Marietti, Rossi 2021; Bednář, Danko, Smékalová 2021; Mariotti, Akhavan, Rossi 2023) hangsúlyozzák, hogy a coworking jelensége elősegítheti a helyi kreatív osztály és más tudástermelők helyben maradását, katalizátorként hathat a periférikus térségek kreatív vállalkozásaira és támogathatja a kollektív tanulási folyamatokat. Ezt a jelenséget Magyarországon Pécs esetét felhasználva vizsgáltuk, melynek egyrészt az az oka, hogy a város gazdasági és földrajzi értelemben is a fővárosi magtérséghez viszonyított periférikus térségként értelmezhető, így megfelelő terepet biztosít a témával kapcsolatos kutatásokhoz. Pécs kiválasztása másrészt azért is indokolt, mert az országon belül ebben a városban hamar indult el a kreatív osztály és a ráépülő gazdaság kialakulása, vagyis egy hosszabb fejlődési folyamat eredményeit vizsgálhatjuk.

A tanulmány öt nagyobb szerkezeti elemre osztható fel. A kreatív gazdaság és a perifériák kapcsolatát elemző szélesebb elméleti bevezető után a coworking elterjedését tárgyaljuk a megosztáson alapuló gazdaság keretein belül. Ebben a részben foglalkozunk a közös munkavégzési terek jellemvonásaival és térbeli beágyazódásával, valamint elvégezzük ezek tipizálását. A harmadik fejezetben ezeket a coworking központokat elhelyezzük a centrum–periféria viszonyrendszerében, kiemelve azokat a jellemvonásokat, amelyek részben a fejlettségbeli különbségből adódnak.

Az írás negyedik, empirikus fejezetét a pécsi esettanulmány alkotja, amelyben bemutatjuk a város periférikus helyzetéből adódó kihívásokat. Végezetül következtéseinket a tanulmány utolsó részében található összefoglalóban fogalmazzuk meg.

Kutatási eredményeink rávilágítanak a közösségi munkavégzési terek evolúciójára, térhasználatára, a periférikus helyzet folyamatos érvényesülésére, valamint a kreatív gazdaság növekedési korlátaira. A tanulmány szemszögéből legfontosabb körülmény, hogy 2011-ben, nyugat-európai minták adaptálásával Pécsen alapították a KOHÓ-t, az első vidéki coworking központot, amelyet az elmúlt években több, eltérő profilú társa követett. Így tehát az esettanulmányként szolgáló város egyfajta coworking zászlóshajónak tekinthető a fővároson kívüli vidéki térben.

A kutatás során három fázisban készítettünk interjúkat a város kreatív gazdaságához, illetve a coworking mozgalomhoz kötődő szakértőkkel és szakpolitikusokkal (1. táblázat).

1. táblázat: A kutatás során készített interjúk
Interviews conducted during the research

Kód	Interjú időpontja	Válaszó
#01	2020. 09. 21.	Kutató, fejlesztéspolitikai szakértő
#02	2020. 09. 23.	Intézményigazgató, szenior kreatív irányító
#03	2020. 09. 23.	Muzeológus, szenior kreatív irányító
#04	2020. 09. 29.	Kutató, kreatív irányító (önkormányzat)
#05	2020. 10. 01.	Képzőművész
#06	2021. 08. 10.	Coworking központ
#07	2021. 08. 20.	Coworking központ
#08	2022. 05. 24.	Coworking központ
#09	2023. 04. 25.	Coworking központ
#10	2023. 05. 23.	Szenior szakpolitikus (gazdaságfejlesztés)
#11	2023. 06. 06.	Szenior kreatív irányító
#12	2023. 06. 06.	Coworking központ

Forrás: a szerzők szerkesztése

- Az első fázisban (2020) félig strukturált interjúk segítségével széles rálátással és több évtizedes tapasztalattal rendelkező, a kreatív gazdaságfejlesztésben járatos szakembereket kerestünk meg; a kérdések célja a pécsi kreatív miliő általános vonásainak feltárása volt.
- A második fázisban (2021–2022) az interjúk fő fókuszában a városi coworking központok vezetői álltak. Ezek elsősorban a coworking központok kialakulására és lokális beágyazódására, a Covid-19 pandémia hatásaira, valamint a vezetők jövőképeire összpontosítottak.
- A harmadik fázisban (2023) ugyancsak félig strukturált interjúkat készítettünk a coworking központok vezetői, valamint szakpolitikusok körében. Ebben a szakaszban a kreatív gazdaság átalakulására, a coworking-mozgalom és a kreatív gazdaság evolúciójára helyeztük a hangsúlyt.

Több korai fejlődési stádiumú vagy tervezett központ esetén többszöri próbálkozás ellenére sem sikerült interjút szerveznünk. A nem elérhető coworking központok esetén tehát a „legjobb elérhető információ” elve alapján szerzett ismereteinkre, részben más interjúalanyok közlésére támaszkodunk.

Sharing economy és coworking terek – mi a közös bennük?

Ahogy arra számos kutató utal (Kraus et al. 2022; Bouncken, Reuschl 2018), a coworking vagyis a közösségi munkatér a megosztáson alapuló gazdaság témaköréhez köthető jelenség. A fogalom magán hordozza azokat a jegyeket, melyek az új típusú, jelzős gazdaságok sajátjai. Ide tartozik a konszenzuálisan elfogadott definíció hiánya, a tevékenységek sokszínűsége (ezáltal a kutatások interdiszciplináris mivolta) és összemosódó jellege, illetve ebből következően a különféle szereplők párhuzamos jelenléte, az alulról szerveződő helyi kezdeményezésektől egészen a globális láncokig.

A két kifejezés időben és térben egyaránt összekapcsolódik. A 2000-es évek végén jelent meg Botsman és Rogers átfogó műve (Botsman, Rogers 2010), amely a megosztáson alapuló gazdasághoz kapcsolódó tevékenységeket szervezi rendszerbe. Ugyanebben az évtizedben nyílt meg San Franciscoban az első, mai formájában közösségi munkatérként definiált iroda, valamint innen indultak a megosztáson alapuló gazdaság zászlóshajói is, mint például az Airbnb vagy az Uber (Clifton, Füzi, Loudon 2019). Az azóta eltelt közel másfél évtizedben a közösségi munkaterek népszerűvé váltak, elterjedésük a hierarchikus diffúziót követve, vagyis a globális centrumtérseégektől haladt a perifériák felé (2. táblázat).

Éppen ezért a belső perifériákon megjelenő coworking irodák is olyan országokban jelentek meg elsőként, mint az Amerikai Egyesült Államok (Ruralinnovation); Európában Svájc (Euromontana) vagy az észak-európai államok (Spacent).

A közösségi terek felmérése korántsem egyszerű vállalkozás, amely több okra vezethető vissza. Ide tartozik az egységes adatbázis hiánya, a munkavégzési

2. táblázat: A coworking irodák növekedési ütemének területi különbségei
Regional differences in the growth rate of coworking offices

	Coworking irodák száma, 2012	Coworking irodák száma, 2021	Éves növekedési ráta	
			2010 aug. és 2012 aug. között	2012. aug. és 2021. aug. között
Észak-Amerika	749	4 101	+77%	+61%
Dél-Amerika	93	901	+131%	+107%
Európa	756	5 029	+97%	+74%
Ázsia	101	4 894	+150%	+538%
Ausztrália	62	492	+156%	+88%

Forrás: Foertsch (2012) és a coworker.com platform alapján a szerzők számítása

terek sokszínűsége, definiálásuk bizonytalansága. Ezen felül megjelenik egyfajta hibridizáció: tudásközpontok, inkubátorházak, kávézók, egyetemek stb. is nyithatnak coworking tereket; vállalatok is megoszthatják üzleti területet különböző szabadúszókkal. Mindezekhez hozzájárul a hagyományos munkavégzési tér szerepének átalakulása, amelynek a világjárvány újabb lökést adott.

Összességében megállapítható, hogy a coworking mozgalom háttérben komplex folyamatok egymásra hatása húzódik, melyek közül kiemelhető a megosztási fordulatként címkézett jelenség (Grassmuck 2012). A túlfogyasztásra adott reakciók, az információs és kommunikációs technológiák fejlődése, illetve a 2008-as gazdasági világválság hatásai együttesen azt eredményezték, hogy a tulajdonlás háttérbe szorult a javakhoz való ideiglenes hozzáféréssel szemben (Cohen, Kietzmann 2014). Ez sok esetben a keresletet és kínálatot közvetlenül összekapcsolva valósul meg, amiben részt vesznek a szolgáltatást nyújtók (a közösségi munkaterek esetében a helyet üzemeltető magáncégek, intézmények, egyesületek), illetve a fogyasztók (munkavégzők, akik lehetnek többek között szabadúszók vagy kisvállalkozások). Köztük jön létre az anyagi vagy szellemi javak megosztása, ami sok esetben olyan klasszikus gazdasági tevékenységet takar, mint például a bérbeadás. Ebben a hármas felosztású rendszerben (szolgáltató, fogyasztó, megosztott tárgy/tudás) vizsgálva, a közösségi munkaterek két dimenzióban is megvalósítják a javakhoz való ideiglenes hozzáférést, ahogyan azt Bouncken és Reuschl (2018) is kiemeli: egyrészt maga a fizikai hely (pl. irodai asztal, szék bérbeadása), másrészt a nem-materiális elemek (pl. információ, tudás) tekintetében.

Ellentétben a hagyományos szolgáltatók (pl. szállodaláncok) többségével, a megosztást koordináló összekötők rendszerint nem birtokolnak fizikai javakat. Működésükben az internetes webfelületek, mobilalkalmazások és online fizetési rendszerek szerepe emelhető ki. A közösségi munkaterek esetében is gyakori, hogy a működtető nem tulajdonosa a helyiségnek/épületnek. Az irodák egy jellemvonásukban azonban élesen elkülöníthetők a megosztáson alapuló platformok többségétől: az online cégekkel szemben működésük egy jól körülhatárolható,

lokális térhez kapcsolódik, vagyis földrajzi értelemben kötöttebbek (Spilda et al. 2022), és a közelség kiemelt szerepet kap.

A digitalizáció és a térbeli közelség kölcsönhatásrendszerének vizsgálata a szakirodalom ellentmondásokkal jellemezhető területe, ahol mindkét irány mellett sorakoznak érvek (Friedman 2005; McCann 2008; Goldenberg, Levy 2019). A munkavégzésre koncentrálva mind a közelség jelentőségének erodálódására – a munkahelyhez való közelség szerepének csökkenése (Althoff et al. 2022) –, mind a hely szerepének növekedésére – nagyvárosi koncentrációk (Gandini 2015) – találhatunk példákat.

Az ellentmondás feloldása érdekében kijelenthetjük, hogy az információs és kommunikációs technológiák átalakítják a meglévő térstruktúrát. Annak egyes pontjait felértékelik, míg más helyek jelentőségét visszaszoríthatják; összességében új mintázatok kialakulását segítik elő. Ennek egyik példája maga a közösségi munkatér is, melynek elterjedésében meghatározó, hogy bizonyos munkakörökben az internet által széles körben lehetővé vált a helytől független munkavégzés. Pohler (2012) az érintett munkavállalókra a „határtalan munkaerő” kifejezést használja. A folyamat elsősorban az eleve rugalmasabb kreatív és IT-szektor tagjait érinti leginkább, de számos ágazatban megfigyelhető hasonló irányú átalakulás, melyet a pandémia okozta korlátozások is felgyorsítottak (pl. felsőoktatás, logisztika). A Covid-19 hatására elterjedő otthoni munkavégzés és hibrid munka azért is meghatározó lehet a közösségi munkaterek történetében, mert Spinuzzi (2012) megállapítása szerint a legtöbb coworker az otthoni munkavégzésről tér át erre a típusú munkavégzési formára. A megváltozó térstruktúra miatt az is nehezebben állapítható meg, hogy e terek a centrumokhoz vagy inkább a perifériákhoz köthetők-e. Kijelenthető, hogy a vidéki térségekben megtalálható új munkavégzési terek a metropolisz térségekben létrejövő terek egyfajta ellenpólusát képezik, szerte a világban egyre több kis- és közepes méretű városban nyílik coworking központ vagy egyéb informális munkavégzési tér.¹

A közösségi irodák azonban nem csupán fizikai jellemzőik tekintetében különböznek el egyéb munkavégzési helyektől. Többet nyújtanak pusztán infrastruktúrájánál, meghatározó az információcsere, vagy ahogyan Parrino (2015) azonosítja, az atmoszféra szerepe. Olyan hívószavak kapcsolódnak hozzájuk, mint az együttműködés, közösség, innováció, tudástranszfer, kreativitás vagy autonómia (Capdevilla 2013; Gerdenitsch et al. 2016). A definíciós kísérletekben két visszatérő elem, a tér és szociális interakciók emelhető ki a közösségi munkaterek sajátjaként (Uda 2013; Merkel 2015; Waters-Lynch, Duff 2021).

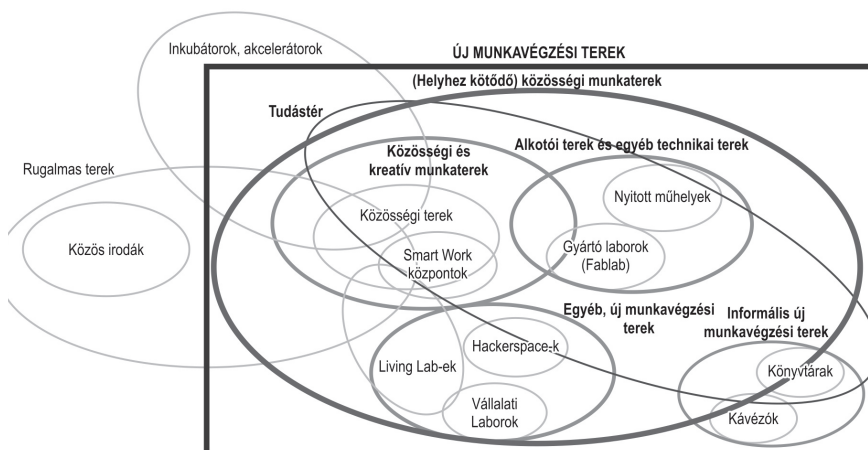
A közösségi irodákat csoportosíthatjuk profitorientálság és nyitottság alapján is: a nem-profitorientált típusok között találjuk a zárt felhasználói körű inkubátorházaként működő irodákat (ahol meghatározott kört fogadnak, pl. kisvállalkozókat, startupokat, egyéni vállalkozókat), a teljesen nyilvános megosztott irodákat, valamint a félig nyilvános felhasználói körű, együttműködő ún. hub-okat (Kojo, Nenonen 2017). A modell Magyarországon is elterjedt; majdnem minden regioná-

lis központ rendelkezik bejegyzett hub-bal, amely a kollaboratív tereknek megfelelően nem a profitszerzést, hanem a tudásmegosztást és az információnyújtást helyezi előtérbe. A profitorientált közösségi irodák elsősorban a munkaállomások bérbeadásából, a tárgyalók, oktatási termek kiadásából, tagdíjából szerzik bevételüket.

A meghatározás egyik kihívását az jelenti, hogy az új típusú munkavégzésnek számos formája van. A hagyományos iroda és az otthoni munkavégzés között elhelyezkedő alternatív helyek egyike maga a közösségi munkatér. A szakirodalom ezeket a köztes tereket a harmadik hely (Waters-Lynch et al. 2016) elnevezéssel is jelöli. A közösségi irodák pozicionálása a különböző új munkavégzési tereket tartalmazó ökoszisztémában bármely empirikus kutatás előtt megkerülhetetlen; jelen tanulmányunkban ezt Micek et al. (2020) tipológiájára támaszkodva tesszük meg (1. ábra). A közösségi munkaterek több olyan hagyományos konstrukcióval mutatnak rokonságot, amelyek az innovációhoz, vállalkozói létformához kötődnek (pl. inkubátorok, akceleratorok) (Capdevila 2017). A technológiai tényező és a beavatkozás lehetősége rejlik a közösségi terek alkotói terekhez köthető egységeiben, a gyártó laborokban (Fablab) vagy nyitott műhelyekben, ahol rendszerint az előállított termék valamilyen fizikai eszköz. A munkaterek egy másik alcsoportját képezik a Hackerspace-k, ahol immateriális termékek, jellemzően szoftverek előállítása zajlik. Az egyéb új munkavégzési terekhez tartoznak a strukturáltabb és meghatározott tulajdonosi körrel rendelkező vállalati laborok is.

Jelen kutatásban a közösségi és kreatív munkaterek, valamint az alkotói terek csoportjára fókuszálunk. Az 1. ábrán szereplő egyéb új, valamint informális munkavégzési terek (pl. könyvtárak és kávézók) csoportját tanulmányunkban terjedelmi korlátok, valamint szervezettségük alacsonyabb foka miatt nem érintjük.

1. ábra: Az új munkavégzési terek tipizálása
Typology of new working spaces

Forrás: Micek et al. (2020) ábrája alapján a szerzők szerkesztése

A közösségi terek további altípusokba sorolhatók, melyre a szakirodalom bőséges példát szolgáltat (Kojo, Nenonen 2017). Többek között meghatározhatók működtetőjük szerint (vállalati – kereskedelmi), irányultságuk alapján (top-down – bottom-up), a nyitottság – zártság tengelye mentén (nyitott – félig-nyitott irodák) vagy éppen üzleti modell szerint (for-profit – non-profit) és földrajzi szempontokból (fővárosi – vidéki). Ez a fajta diverzitás azt eredményezi, hogy maguk a közösségi munkateretek és alkotói terek is számos formában jelenhetnek meg a lokális terekben (Horeczki 2022).

Felhasználóikat tekintve a coworking terek leggyakrabban a függetlenek, szabadúszók és ún. virtuális csapatok közkedvelt helyszínei, ahol egyenrangú, de elosztott és megosztott tudáson alapuló munkavégzés folyik (Botsman, Rogers 2011; DeGuzmann, Tang 2011; Spinuzzi 2012; Brown 2017). A szabadúszók tömegei a nagyvállalatoknál jelentkező költségcsökkentési igények eredményei (munkaerő-kölcsönzés, állandósuló távmunka, bérleti díjak csökkentésének igénye), amely a szervezeti és földrajzi szempontú értékláncok széttöredezéséhez vezetett, ezen felül nagyobb mértékű rugalmasságot követelt és jelentett a vállalat és a munkavállalók számára egyaránt. A jelenleg is tetten érhető tendenciák, a gazdaság digitalizációja, az infokommunikációs technológiák fejlődése ugyan igényelte a közvetlen face-to-face kommunikációt, de nem szorította a hagyományos irodai/munkahelyi környezetbe (Storper, Venables 2004; McCann 2007; Rodríguez-Pose, Lee 2020). A coworking és egyéb informális terek egyúttal a szakmai elszigeteltségből való kitörést is jelentették (Lévai 2014).

Ha meg akarunk rajzolni a coworkerek profilját, a szakirodalomra támaszkodva kijelenthetjük, hogy többségük introvertált, otthoni munkavégzésre nem vagy korlátozottan képes, közösségi munkavégzésre motivációt érző személy, aki a munkahelyi körülmények megteremtésére fókuszál (Spinuzzi 2012; Blagoev, Costas, Kärreman 2019).

Jelen írás középpontjában tehát azok a főként kulturális és kreatív szektorban dolgozó szabadúszókat, egyéni vállalkozókat összekötő közösségi munkateretek állnak, ahol a fizikai tér és szellemi javak megosztása sajátos munkakörnyezetet hoz létre, amely elősegíti azt, hogy a különböző projekteken dolgozók között interakciók valósulhassanak meg, megteremtve a kreatív gazdaság szereplői számára nélkülözhetetlen feltételeket, a helyi beágyazottságot, hálózatosodást és kulturális miliőt.

A coworking terek a centrum-periféria viszonyrendszerben

Ha a coworking irodákat a centrum-periféria viszonylatában vizsgáljuk, megállapítható, hogy a szakirodalomban alapvetően két irány különböztethető meg. Egyrészt beszélhetünk a településen belüli, városközpontokon kívül eső kül- és elővárosi coworking terekről (városon belüli perifériák), másrészt azon földrajzi

perifériákról, amelyek távol esnek az adott országok centrumtérsegeitől, onnan, ahol a lakosság és a tőke koncentrálnak (térégi perifériák). Míg előbbi esetben nagyvárosok külvárosairól, utóbbi esetben vidéki, fővároson kívüli térségekről van szó, amelybe egyaránt beletartoznak vidéki nagyvárosok, nagyközségek és falvak. A tanulmány az utóbbi típusra fókuszál Pécs példáján, amely a hazai fővárosi és környéki centrumtérsegtől távol, közlekedési árnyék-helyzetben lévő, alapvetően elaprózott településszerkezettel rendelkező dél-dunántúli régió központja.

A coworking munkaterek mindkét perifériatípus esetén olyan előnyöket biztosítanak, amelyek hozzájárulnak elterjedésükhöz. Az első esetben például a városrehabilitáció részeként támogathatják a kisvállalkozásokat, képzéseket, workshopokat biztosíthatnak, valamint hozzájárulhatnak az inkluzív városfejlesztéshez. Ahogyan Fiorentino (2019) Rómához kapcsolódó esettanulmánya is bemutatja, ezek a modellek a városfejlesztés azon típusát testesítik meg, ahol az üzleti, tudományos, kreatív szemlélet már a tervezés korai fázisában is megjelenik. Nem monofunkciós városokban gondolkodnak, hanem az új típusú munkavégzési terek szlogenjeihez hasonlóan az együttműködés, közösségépítés és kényelem kulcsszavakat helyezik a középpontba. Di Marino és szerzőtársai (2018) Helsinkiben keresztül azt is elénk tárják, hogy a coworking mozgalom nem csupán egy fragmentált tereket magába foglaló rendszer, hiszen ezek az irodák a stratégiai dokumentumokban is megjelenhetnek fejlesztési irányként.

A másik kategóriát képező vidéki, ún. térségi perifériák esetén a digitalizáció és a Covid-19 világjárvány hatásai révén kibontakozó, kezdeti stádiumban lévő coworking hálózatok megjelenése figyelhető meg. Tomaz és szerzőtársai rávilágítanak arra, hogy ezen közösségi irodák támogatásfüggő szervezetek; felhasználói bázisuk szűk, használati díjaik pedig relatíve alacsonyak, így a profitorientált coworking irodákkal szemben gyakran más konstrukcióban működnek (Tomaz, Moriset, Teller 2023). A coworking irodák csökkentik a vidéki kreatív iparban dolgozók elszigeteltségét, elősegítik a közösségépítést és a kisvállalkozások támogatását olyan térségekben, ahol ezek nem rendelkeznek hagyománnyal (Mariotti, Akhavan, Rossi 2023; Tagliaro, Zhou, Hua 2023).

Végül az új munkavégzési terek elterjedése áttételesen jótékony hatással van a periférikus térségek szuverenitására, önszervező és önkormányzati képességére (Lange et al. 2023). Térhódításukhoz hozzájárult továbbá, hogy a munkavállalók megspórolhatták az ingázási költségeket, és ezáltal kapcsolódhattak az ún. „*Do It Yourself*” kultúrához (Merkel 2015; Waters-Lynch et al. 2016).

Magyarország vonatkozásában kiemelhető, hogy a kreatív gazdaság a főváros (Egedy 2021; Kálmán 2021) és a nagyvárosok (Keresneyi, Egedy 2016; Fekete, Morvay 2023; Kézai, Rechnitzer 2023) mellett kisebb léptékben, de megjelenik a kisebb városokban és egyes rurális térségekben (Egedy, Kovács, Szabó 2014; Kézai, Gombos, Jakobi 2023).

A közösségi munkavégzés itthon elsőként a centrumtérsegekben, a fővárosban jelent meg a 2010-es években. Közel egy évtized múltán, 2021-ben 87 coworking iroda számolható össze, és ezek kétharmada továbbra is Budapesten működik. A vidéki térségekben körülbelül 20–27 közösségi iroda található, elsősorban vidéki nagyvárosokban (Horeczki 2022). Az irodákra vonatkozó statisztikai adatok meglehetősen nehezen hozzáférhetőek, inkább empirikus úton, személyes kapcsolatfelvétel által létrehozott adatbázisok alapján becsülhetjük meg hazai jelenlétüket. Eddigi vizsgálataink szerint Magyarországon az új típusú munkavégzési terek nagy része elsősorban egyetemvárosokban működik, kapcsolódik innovatív vállalkozások telephelyeihez, illetve meglepően sok új iroda található az üdülőkörzetekben (a Balaton-parton, a Velencei-tó körül).

Kijelenthetjük, hogy hazánkban az utóbbi években végbemenő szuburbanizációs folyamatok, a kormányzati lakáspolitikai, valamint Covid-járvány elősegítette a coworking irodák területi diffúzióját. Ezen munkavégzési terek egyfajta új fonóként funkcionálnak; a közösség építése és megtartása is céljuk között szerepel.

Közösségi munkavégzési terek Pécsen, a vidéki coworking mozgalom bölcsőjében

A kreatív gazdaság fejlődése Pécsen

A rendszerváltás utáni évtizedekben a hazai nagyvárosok közül Pécs fordult leginkább a kreatív gazdaság építése és kiaknázása felé; fejlesztési stratégiáiban már az 1990-es évek közepén koherens kultúraalapú koncepciókat fogalmazott meg, amelyeket az ezredforduló után a felsőoktatásra, a kulturális, valamint fogyasztói szolgáltatásokra alapozó stratégiák követtek (Faragó 2010, 2012; Pálné Kovács 2013; Rácz, Kovács, Horeczki 2020). A városban alakult ki a legkomplexebb kulturális szcénája a vidéki Magyarországon (#01²), amely modern művészeti és underground, avantgárd hagyományokból is táplálkozott (#02, #03, #05). Az átalakulás emblemikus eseményeként a város rendezte az Európa Kulturális Fővárosa 2010 rendezvénysorozatát, amelyre a helyi társadalom egyfajta léptékváltási kísérletként tekintett. A program intézményi és szakpolitikai kihívásai, eredményei jelentős figyelmet kaptak a hazai és nemzetközi szakirodalomban (Lux 2010; Trócsányi 2011; Lähdesmäki 2014; Tuka, Glied 2014; Pálné Kovács, Grünhut 2015; Németh 2016; Morvay, Rechnitzer, Fekete 2020; Póla, Pálné Kovács, Gibárti 2023), bár tartós, évtizedes közvetett hatásai talán még nem kaptak alapos elemzést. Az EKF 2010 elsősorban a kulturális infrastruktúra modernizálását tűzte ki célul; közösségfejlesztési hatásai mérsékeltébbek voltak. Pécs első hazai városként nyerte el a címet, így kizárólag nemzetközi jó gyakorlatokra támaszkodhatott, példája viszont más hazai városok számára fontos jövőbeli tanulságokat szolgáltathat.

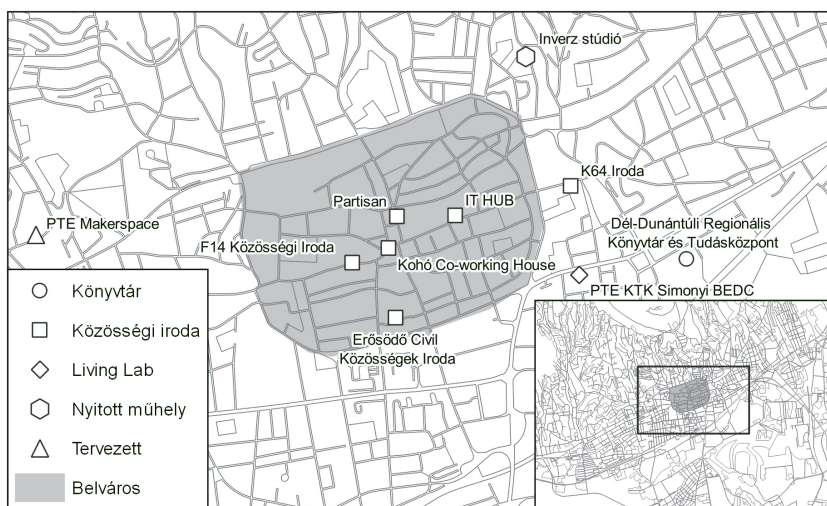
A városi kreatív miliő fejlődése a helyben beágyazott, útfüggő fejlődési folyamatok során kialakult kulturális hagyományokon alapul, amelyek közül kiemelhető a design, a modern képző- és iparművészet, Pécs zenei és színházi központ szerepe, valamint „élhetősége”, közösségi tereinek és rendezvényeinek sajátos hangulata. A kulturális kínálatban jelentős szerepet kaptak azok a városi terek, csomópontok, amelyek “a jó hely” vagy “*third place*” fogalmaival (Michalkó 2023) írhatók körül. Az intézményi szférában a PTE Művészeti Kara és az Önkormányzat mellett jelentős szerepre tett szert a Kereskedelmi- és Iparkamara, amely 2006-ban a Kreatív Ipari Klaszter (KIK) megalapításával, majd 2010-ben egy kreatív ipari kataszter (Regionális kreatív ipari kataszterelemzés... 2010) elkészítésével ösztönözte a kreatív gazdaság fejlődését. A kamara 2011-ben részt vett a városi coworking mozgalom megalapozásában (#10, #11). Ugyanakkor a városi kreatív értékek termékesítése jelentős akadályokba ütközik; nem járt sikerrel a fenntartható üzleti modellek kialakítása, a kreatív szektor erősen támogatásfüggő, és ezért érzékeny maradt a külső sokkokra, a támogatások elapadására. Keresnyei és Egedy (2016) pécsi kreatív osztályról készült alapos felmérése a kreatív gazdaság visszafejlődését, ezen belül a kreatív iparágak folyamatos visszaszorulását mutatta ki. Csökkent a kreatív cégek száma, jövedelmezőképessége és a kreatív osztály nagysága, amelyet valamelyest a felsőoktatás – a tanulmány megjelenését követő években még markánsabbá váló – bővülése és nemzetköziesedése ellensúlyozott. A KIK tagjainak összetétele, tevékenységi köre is a támogatásfüggő, non-tradeable kulturális termékek túlsúlyát mutatja (www.kikk.hu). Egy interjúalanyunk statikus, zárt csoportként írja le a város hagyományos kreatív osztályát.

Esettanulmány: a pécsi coworking központok

Baranya megyeszékhelyén az egyetemek és a kulturális intézmények magas száma miatt is több a közösségi munkatér; az úttörő KOHÓ után a 2010-es évek második felében változatos ökoszisztémájuk alakult ki. A pécsi esettanulmány bemutatja, hogy a kultúraalapú fejlesztés hangsúlyozottan megjelenik a közösségi irodák létében, ami növekedési pályát, egyben azonban korlátot is jelent. A létező kulturális miliő előnynek tekinthető, hozzájárul a közösségépítéshez, a helyi kulturális közeg fenntartásához, hálózatosodásához. Ugyanakkor mind a közösségi irodák, mind az egyéb új munkavégzési terek esetében megmutatkozik a periferikusság, működésükre inkább a több lábbon állás jellemző (pl. raktárfunkcióval, oktatási termék kiadásával, civil közösségek székhelyeként is működnek). Megfigyelhető, hogy a specializált profilúként indult közösségi irodák is ebbe az irányba fejlődtek tovább. Vegyes finanszírozásra támaszkodnak; nemcsak a tagdíjak, bérleti díjak segítségével tartják fent magukat, hanem hazai és európai uniós alapokra is pályáznak, tehát önmagukban a bérlők nem termelik ki a működésükhöz szükséges bevételeket. A finanszírozás kardinális kérdés: bár rendelkeznek a

megfelelő humánerő-kapacitással, a ciklikusság a támogatások tekintetében kiszolgáltatottá teszi őket, amely veszélyezteti a hosszú távú fenntarthatóságot. Az irodák telephelyválasztásánál a könnyű megközelíthetőség, a város fő közösségi csomópontjaihoz való közelség vagy az utcafronti elhelyezkedés szempontjai játszottak kiemelt szerepet, ezáltal az irodák többsége a történelmi városmag területén és annak közvetlen környékén található (2. ábra).

2. ábra: A pécsi közösségi munkavégzési terek a város szövetében
The urban pattern of collaborative working spaces in Pécs

Forrás: a szerzők szerkesztése

A helyi kínálat klasszikus közösségi munkatérként definiálható példája a baranyai *KOHÓ Coworking House Pécs*, amely az első vidéki coworking központként vált ismertté, és a Kulturális és Ipari Klaszter, valamint a Kreatív HUB székhelyeként is működött. Az alapítóval és a munkatársakkal folytatott beszélgetés rávilágított arra, hogy a vidéki terekben a coworking létjogosultsága még nem kiforrott; igény viszont mutatkozik rá. A KOHÓ esete jól példázza, hogy a vidéki városi helyek életében egy-egy személy lokális érdekérvényesítő, forrás-szerzési képessége meghatározó lehet. A KOHÓ a pandémia utáni nehézségekkel szembesülve átalakult, telephelyet is váltott. Korábbi fejlődési fázisában egy régi tímárházban foglalt helyet, és „több lábón állva”, a klasszikus coworking profilt szakértői megbízásokkal és EU-pályázatokkal kiegészítve működött; tulajdonosi szerkezete is különböző részekből tevődött össze (nonprofit kft., egyesület, KIK, Kereskedelmi és Iparkamara). Az átalakult központ a város főtere mellett a Művészetek és Irodalom Házába költözött. Hagyományos szerepkörét kulturális hub funkciókkal egészíti ki, valamint folyamatos jövedelemtermelő elemként tereinek egy részét kiadja (képzési központok). A KOHÓ a

városi önkormányzattal együttműködve egy tematikus, design- és grafikaorientált iroda megnyitását is tervezi.

Pécsett több lakásiroda működik, jellemzően a Zsolnay negyed és Egyetemváros tengelyében. A város sétáló utcáján elhelyezkedő K64 (a szám az iroda nevében a házszámot jelöli) egy kreatív, tíz munkaállomást kialakító iroda, amely elsősorban az alkotási, művészeti tevékenységre helyezte a hangsúlyt, fablab jellegű. A tipikus felhasználói kört meglehetősen nehéz meghatározni: a közösségi teret divattervező, ékszerkészítő, belsőépítész, illusztrátor, zeneiparban tevékenykedő, kulturális menedzsmenttel foglalkozó kisvállalkozók veszik igénybe időszakosan. A közös munkavégzési tér a Szabadkikötő területén található, amely egy szintén civil kezdeményezésű intézmény és rendezvénytér, népszerű találkozási pont a városban. Az események többféle közönséget céloznak, így erősítik az egyes csoportok közötti kohéziót és növelik a lehetséges kapcsolódási pontok számát. A hely szellemiségéből adódik, hogy a kapcsolatépítés, a beszélgetés kiemelt elem; a coworking központokra általában jellemző mintákkal ellentétben főként extrovertált embereket fogadnak a közösségi irodában is, akiknek megfelelő a hely pezsgő és aktív klímája.

2018 óta zárt közösségként működik az F14 közösségi iroda, vagy más néven a *P'artisan* coworking iroda. A Ferencesek utcájában található nagypolgári lakás három helyiségét munkaállomásokkal rendezték be, ami nyolc fő kényelmes munkavégzését teszi lehetővé, helyiségenként azonos munkaterületekkel, ahogyan ezt egy helyi újságcikk is összegzi (Pécsma 2021).

A Belváros és a Tettye között fekvő Létra Közösségi és Alkotó Ház működteti az *Inverz Stúdiót*, a műteremben fotós szolgáltatásokat nyújtó vállalkozások találhatnak székhelyre. A műterem öt bérlővel működik (2021); a helyszín adottságai tökéletesek a megtalált funkciónak, hiszen hatalmas ablakokkal, tágas térrel rendelkezik.

Az *Erősödő Civil Közösségek* 2019-ben nyitotta meg *Közösségi Iroda* munkaterét. A Közösségi Irodát az Emberség Erejével Alapítvány működteti. 2017-ben egy alföldi régióval közösen elnyerték a Nyílt Társadalom Alapítványok támogatását a Regionális Közösségi Központok Programra, amelynek egyik vállalása egy civil szervezeteket támogató, fejlesztő közösségi iroda létrehozása volt. A városvezetés nem fogadta kedvezően a központ és a közösségi iroda elképzeléseit; a Nappali (a város sétáló utcájának közepén megtalálható közkedvelt szórakozóhely, étterem) felett tervezték az irodahelyiség létrehozását, de azt egy közgyűlési határozat miatt visszavonták. A jelenlegi iroda 2019 elejére, más helyszínen és többéves késéssel készült el. Működésének lényegében két lába van: civilek és nem civilek különböző bérletkonstrukciókkal jöhetnek ide dolgozni, illetve a tárgyalók, nagyobb termék rendezvények számára és oktatási helyszínként bérelhetők. A belső tér felhasználásában ez folyamatos egyensúlyozási kényszert jelent az önfenntartás kényszere és az eredeti misszió között.

A KOHÓ mintájára szerveződött *IT-Hub* specifikus részterületre, az informatikai szolgáltatásokra szakosodott. A közösségi tér önkormányzati kezdeményezésre, 2020 októberében megnyílt, non-profit jelleggel létrehozott csomópont, ami lehetőséget biztosít a helyi, informatikai terület szereplőinek hálózatosodására. Telephelyválasztása tudatosan a belvárosi üresen álló irodahelységek hasznosítását is szolgálta.

Az új típusú munkavégzési terek kiemelt bázisát képviselik az oktatási terekbe ágyazott vállalkozói és egyéb képzési, innovációs terek (Pittaway et al., 2019, 27.), amelyek ún. tudástereként is azonosíthatók:

1. ötletelési terek, ún. „keltetők” – fokozzák az együttműködést a csapatmunkával és gerjesztik az innovatív gondolkodást;
2. inkubátorok, amelyek már a vállalkozások befogadására is képesek (főként az induló szakaszban lévő vállalkozásokat fogadják);
3. laborok vagy alkotási terek (makerspace-k), ahol a fizikai megvalósítás, az innováció, az ötlet formába öntése a cél;
4. integratív terek, amelyek az oktatást használják kapocsként, ezáltal az egyetemen rendelkezésre álló humán kapacitás vállalkozói erőforrássá válik;
5. ún. vállalati kollégiumok, amelyek vegyes használatú létesítményekben működnek.

A tudásterek öt fő típusa közül három már érezhető hatást vált ki Pécsen. Ilyen munkavégzési helyként jelenik meg a *Dél-dunántúli Regionális Könyvtár és Tudásközpont*, amely bérelhető munkaállomásokkal (ún. üvegalitkákkal) áll az érdeklődők rendelkezésére. Tudástérként jelennek meg a megyeszékhelyen – hasonlóan a többi egyetemi városhoz – a természet- és társadalomtudományi karok, amelyekben Living Labs, szakkollégiumok, üzleti tanácsadás és startup támogatás is megtalálható. A Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karán *Alkalmazott Tanulások Központja*, *Openup Innovációs Platform*, *Simonyi Vállalkozásfejlesztési Központ* és több core-lab is helyet kapott; erősítve a képzés gyakorlatorientáltságát, valamint elősegítve a hallgatók vállalkozóvá válását (PTE KTK honlapja).

A városban jelentkező hiányt kívánja betölteni az egyetem által támogatott, makerspace szolgáltatásokat kínáló *ITD - Interdiszciplináris Kutatások Intézetéhez* kötődő, tervezett központ. A coworking ilyen formája régóta hiányzik a városból (terve 2016-ban fablab formában vetődött fel), de ez olyan beruházás, amely messze meghaladja egy hagyományos közösségi iroda beruházásigényét, és elindítása majd fenntartása a PTE-nek is jelentős kihívást jelent. Megvalósulásával Magyarországon ez lenne az első egyetemi környezetben működő makerspace; „lehetne hangsúlyozni a ’pécsiséget’, vagyis a városnak is jó marketing lenne, ha elkészülne” (#08). A tervezett makerspace célja az egyetemi (elsősorban orvosemérnöki, élettudományokhoz és természettudományokhoz kapcsolódó) igények és helyi KKV-k támogatásán (prototípusgyártás stb.) túl a „*citizen science*” megvalósítása, a társadalom tagjainak bevonása az egyetemi, tudományos kutatásokba

(#08). Piaci alapú 3D nyomtatási szolgáltatások jelenleg is működnek az intézetben belül. A makerspace tervezett befejezése 2026–2027-re tehető.

Interjúink alapján a pandémia utáni időszakban a közösségi munkavégzési helyek sajátos, vállalati stratégiák által létrehozott változatai is kezdenek megjelenni a városban. Ebben az esetben nemzetközi vállalatok hoznak létre saját fiatal munkavállalóik vélt igényeit (kollaboratív irodai munka, közösségi tér stb.) kiszolgáló, közösségi funkciókkal felszerelt irodákat. Ez a szegmens 2021-ben még nagyon szűk volt, de rohamos bővülésük várható. Nem dönthető még el, hogy ezek milyen mértékben lesznek „valódi” (esetleg félig nyitott), és mennyire „pszeudo” vagy „szimulákrum” coworking terek, amelyek a greenwashing vagy sharewashing jelenségéhez hasonló, tartalom nélküli formákat építő nagyvállalati magatartásokhoz kötődnek.

A coworking központok szerepe a kreatív gazdaság fejlődésében

Nyilvánvaló, hogy a közösségi munkavégzés jelensége marginális jelentőségű a város foglalkoztatási adataiban, még a kreatív gazdaság szokásos becsléseihez³ képest sem magas. A kreatív szereplők jelentős része saját tereiben és műhelyeiben (pl. Monokrom, Design Patika designboltok) alkot, nem használja a közösségi irodák szolgáltatásait. A coworking jelentőségét inkább katalizátor-szerepében, a városi kreatív vállalkozók helyben tartásában, vonzásában és a klaszterformálódás ösztönzésében ragadhatjuk meg. Vagyis a központok kitüntetett csomóponti terek egy ma még ritkás és lassan szervesülő hálózatban; túlcsoportuló hatásai és innovációtranszfer-szerepük emelhető ki. Ezen a téren viszont az elmúlt három-négy év jelentősnek tűnik; a sokáig szűk (egy interjúalanyunk szerint gyakorlatilag hosszabb ideje változatlan) szegmens megmozdult, méretében és sokszínűségében bővült, és jelentős kereslet-, kisebb mértékben kínálatoldali növekedést mutat.

A központokban megjelenő tevékenységeket a város hagyományos kulturális szférájától eltérően gyakran erős nemzetközi beágyazottság és kapcsolatrendszer jellemzi. Ahogy több interjúalanyunk jelzi, „pécsi kulturális termékekkel el lehet jutni a nemzetközi szintre is” (#11), mások országos hírnevet vívtak ki (#09, #12). Míg a hagyományos városi kultúra nem képes színvonalas értékeinek termékesítésére,⁴ a coworking központokban megjelenők körében több, gyakran meglepő területen találunk ellenpéldákat.⁵ Paradox módon nem elsősorban az egyedi, sajátos kreatív termékek tekinthetők a legsikeresebbeknek; az államszocializmus és a korai rendszerváltás kultúrájában még erős „pécsiség” elhalványodott, infrastruktúrája, intézménye és tradíciói meggyengültek (#01, #02, #03, #04, #05). A pécsi kreatív gazdaság sikeres, exportképes termékei elsősorban azok, amelyek jól illeszkednek a külső piaci elvárásokhoz, de ez erős versenyhelyzettel és számottevő elszívó erővel is jár. Jellegzetesen külső, globális hálózatokhoz kapcsolódó terület az infokommunikációs tevékenységek erősödő jelenléte a közösségi irodákban, de a nemzetközi piacokra dolgozók más példáit is megtaláljuk,

amely részben az IT szektorhoz kötött táv- és hibrid munkavégzés előretörésének lokálisan megnyilvánuló hatása.

A központok felhasználói elsősorban szabadúszók, egyéni vagy kisvállalkozások. A foglalkozásuk mellett gyakori közös elem még, hogy gyermekkel rendelkező, főként 30-50 év közötti szülők, tehát számukra az otthoni munkavégzés kevésbé lehet alternatíva, mint a hasonló, szellemi munkát végző társaik esetében. Erősödőben van a Pécsen korábban ismeretlen digitális nomádok (Orel 2019; Vagena 2021; Leducq et al. 2023) szerepe. Ezek a magas mobilitású szereplők rövidebb időszakokra, gyakran akár jelentősebb kulturális programok idejére érkeznek a városba, és egy új keresleti szegmensset jelentenek a stabilabb ügyfélkör között. Ez a változás összefüggést mutat az egyetem erősödő nemzetközi szerepével is, azzal, hogy Pécs elérhetővé vált, „felkerült a térképre”, nemcsak hazai, hanem nemzetközi vonzereje is van. Elsősorban azonban a globális, nyílt hozzáférésű adatbázisokban (példaként: coworker.com, coworkingmap.org, sharespace.work; Global Coworking Survey) való jelenlét teremti meg a közvetlen kapcsolatot. A digitális nomádok általános globális kulturális minták és innovációk továbbítói-ként hatnak a kreatív gazdaságra.

A pozitív változások ellenére interjúinkban folyamatosan visszatérő motívumot jelentenek a periférijellegből fakadó korlátok és gyengeségek. Ami a centrumtérsegekben „magától értetődően” működik, azt a perifériákon nagy fáradtsággal, darabokból kell összerakni, nagyon eltérő sikerkritériumokat alkalmazva. A coworking növekedési korlátai még egy Pécs méretű városban is jelentősek; az innovatív és újszerű ötletek gyakran nem valósultak meg. Beszélhetünk azonban egyfajta horizontális tudásátadásról, amely a vidéki coworking központok között valósul meg és a periférikus növekedési tapasztalatok megosztására irányul (#09). Ahogy egy, a témában komoly tapasztalatokkal rendelkező interjúalanyunk fogalmaz: „Üzletileg még nem éri meg a fenntartásuk, bár közösségszervező erejük van. Vidéken nem reális még az üzletileg fenntartható modell kialakítása, ezt a határt még nem lehet átlépni.” (#11)

A Covid-19 pandémia diszruptív hatása érzékenyen érintette a városban működő közösségi munkavégzési tereket: átalakulásra, tevékenységeik diverzifikálására, növekedési elképzeléseik visszafogására kényszerítette őket. Míg a 2021-es interjúk még a vártnál sikeresebb alkalmazkodás jeleit mutatták, két évvel később már látszott, hogy a járványnak nagyobb ára van. Hasonló, de most is élő gyengeségnek tekinthető a központok támogatásfüggősége: lényegében nem alakultak ki önálló jövedelmekből tartósan fenntartható működési modellek (a felhasználók elsősorban alapszolgáltatásokat használnak), folyamatos a pályázási, forrásszerzési kényszer. Mindez megerősíti azt a következtetést, hogy a perifériák kreatív gazdasága fokozottan kitett a külső sokkoknak, és potenciális romboló hatásuk is magasabb, mint a centrumtérsegekben. Sajátos paradoxon azonban az is, hogy a közösségi munkavégzés jelenlegi fellendülését részben a Covid diszruptív hatása, munkavégzési mintákat átalakító ereje ösztö-

nözte: a coworker réteg bővült, új felhasználók jelentek meg, a piac bővebbé és differenciáltabbá vált.

Összefoglalás

Pécsett a közösségi munkavégzési terek sokszínű palettája alakult ki, amely jelentős mértékben támaszkodik a város kulturális miliójére, erős közösségeire. A központok körében megfigyelhető a szakosodási igény, de a másik oldalon a megélhetési okok és felismert lehetőségek mozgatta diverzifikáció, több lábbon állás is. A hosszan stabil, de nagyon szűk coworking mozgalom a Covid-19 pandémia utáni években átalakulásban, „forrásban” van; csomópontjai és tagjai integrálódnak az országos és nemzetközi kreatív hálózatokba. Az egyetem közvetett katalizátor-szerepe és a fogyasztásalapú pécsi kulturális kínálat, az életminőség vonzereje adja a lokáció elsődleges ösztönzőjét; ezen belül jelennek meg az irodák oldalán a különböző növekedési stratégiák.

A közösségi munkavégzés esete is visszatükrözi a kreatív gazdaság kialakítása előtt emelkedő akadályokat. A fogyasztói szolgáltatásokra és a nemzetköziesedő egyetemre alapozó fejlődés nem járt együtt a tradeable kreatív termékek és magas hozzáadott értékű szolgáltatások megerősödésével; Pécs, korai élenjáró szerepe dacára, még nem volt képes továbblépni a fejlődés preformációs, illetve korai szakaszából. Ez érhető tetten a coworking terén is. Maga a szektor azonban ígéreteket is hordoz: „A coworking lényege, hogy szinergiákat teremtsen, együttműködések hozzon létre. A coworking maga is új dolgokat visz bele a kulturális életbe, teremtő közeg.” (#12) Vagyis a már említett csomóponti szerep, a kreatív gazdaságban zajló klaszteresedés elősegítése lehet a közösségi munkavégzés legfontosabb „konkrét” eredménye. Jelenleg a hálózati együttműködés még nem erős – több interjúnk is széttagoltságról és egyéni túlélésről tanúskodik –, vagyis a kreatív ökoszisztéma még valóban korai szakaszában jár, a tudásmegosztáson és kollektív tanuláson alapuló előnyök (Bednár, Danko, Smékalová 2021) még nem jelentősek, pedig éppen ezek járulnának hozzá a közösségi reziliencia (Aldrich, Meyer 2015) megerősítéséhez.

Lényeges látni, hogy a pécsi kreatív gazdaság és ezen belül a közösségi munkavégzés növekedési korlátai, fejlődési nehézségei nem egyedi és speciális problémák, hanem a periférikus központok fejlődésének tipikus jegyei. Ugyanakkor más perifériák – köztük a kutatásunkban vizsgált, de jelen tanulmányban nem tárgyalt Veszprém – tanulságai arra is rávilágítanak, hogy a város korai belépése a coworking piacára nem járt tartósan fennmaradó helyzeti előnnyel. A „pécsi ségre” alapozott fejlődési hajtóerők és élenjáró kezdeményezések könnyen lemásolható, és máshol, jobb gazdasági helyzetű városokban sikeresebben alkalmazható receptek voltak, a pécsi fejlődés ívét pedig rendre meg-megtöri a város leszakadása, földrajzi és gazdasági marginalizációja. Bár a városvezetés tartósan

hangsúlyozza a kultúra gazdaságfejlesztő szerepét, még nem történtek módszeres, hatékony lépések a tudatos termékfejlesztésre, a kreativitásban rejlő erőök hatékony kiaknázására; a szándékokat mindeddig nem sikerült sikeres cselekvés-sé alakítani.

A kedvezőtlen helyzet és az intézményi gyengeségek találkozása tehát újratermeli a centrum–periféria viszonyokat, és a kedvező lehetőségek ellenére a kreatív gazdaság lassú fejlődését vetíti előre Pécsset, amely továbbra is érzékeny lesz a külső sokkokra, rezilienciája törekeny marad.

Jegyzetek

- 1 Az Amerikai Egyesült Államokban több jó gyakorlatot találunk a vidéki terekben működő központokra (Ruralinnovation), Európán belül említhetjük a svájci elnéptelenedő területek rekonstrukcióját célzó programot (Euromontana), vagy az északi országok példáit (Spacent), illetve egyéb kutatói gyűjtéseket (NWS projekt).
- 2 A fejezetben megjelenő számok az 1. táblázatban megjelölt interjúalanyokra utalnak. Néhány esetben az azonosítás lehetőségét kizárandó eltekintettünk a számok használatától.
- 3 A Regionális kreatív ipari kataszterelemzés... (2010) mintegy négyezer, Kereszneyi és Egedy (2016) mintegy ötezer főt számol a kreatív iparágakban; a Kreatív Ipari Klaszter tagjaiban 2020-ban 846 fő dolgozott.
- 4 #11 interjúalanyunk itt a Bóbita Bábszínház nagy sikerű előadásait említette, amelyekből nem készült a Süsü, a sárkány mintájára megvásárolható zene, film, vagy megvásárolható bábu. Hasonló megállapítások másoktól is visszaköszönnek (#01, #12).
- 5 Kolumbiában gyártott szappanoperák forgatókönyvét író magyar szerző, 3D nyomtatott emberi szerveket gyártó startup, országos brandként ismert grafikus és designer, japán robotikai cégek beszállítója stb. (#09, #10, #12)

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány alapjául szolgáló kutatás a COST CA18214 „The Geography of New Working Spaces and the Impact on the Periphery (comeINperiphery)” együttműködés keretein belül valósult meg. A szerzők szeretnének köszönetet mondani Pavel Bednárnak, Lukáš Dankonak, Kálmán Juditnak és Eva Belvončíkovának a kutatás 2023-as fázisában végzett közös munkáért, és Szabó Tamásnak a kartográfiai munkáért.

Irodalom

- Akhavan, M., Mariotti, I., Rossi, F. (2021): The rise of coworking spaces in peripheral and rural areas in Italy. *Territorio*, 2., 35–42. <https://doi.org/kgbx>
- Aldrich, D. P., Meyer, M. A. (2015): Social capital and community resilience. *American Behavioral Scientist*, 2., 254–269. <https://doi.org/f6tr2d>
- Althoff, L., Eckert, F., Ganapati, S., Walsh, C. (2022): The geography of remote work. *Regional Science and Urban Economics*, 93. <https://doi.org/kj76>

- Bálint D. (2021): Digitális ökoszisztéma – A megosztáson alapuló gazdaság definíciójának egy lehetséges megközelítése. *Tér és Társadalom*, 3., 131–153. <https://doi.org/mcc2>
- Banks, M., O'Connor, M. J. (2017): Inside the whale (and how to get out of there): Moving on from two decades of creative industries research. *European Journal of Cultural Studies*, 6., 637–654. <https://doi.org/gj5r8p>
- Bednář, P., Danko, L. (2020): Coworking spaces as a driver of the post-Fordist city: A tool for building a creative ecosystem. *European Spatial Research and Policy*, 1., 105–125. <https://doi.org/kkg8>
- Bednář, P., Danko, L., Smékalová, L. (2021): Coworking spaces and creative communities: making resilient coworking spaces through knowledge sharing and collective learning. *European Planning Studies*, 3., 490–507. <https://doi.org/gmm7kk>
- Blagoev, B., Costas, J., Kärreman, D. (2019): 'We are all herd animals': Community and organizationality in coworking spaces. *Organization*, 6., 894–916. <https://doi.org/gfzssr>
- Botsman, R., Rogers, R. (2010): *What's mine is yours: The rise of collaborative consumption*. Collins
- Bokányi, E., Novák, M., Jakobi, Á., Lengyel, B. (2022): Urban hierarchy and spatial diffusion over the innovation life cycle. *R. Soc. Open Sci.*, 5., 211038. <https://doi.org/gqdnrm>
- Borén, T., Young, C. (2012): Getting creative with the 'creative city'? Towards new perspectives on creativity in urban policy. *International Journal of Urban and Regional Research*, 5., 1799–1815. <https://doi.org/f24k72>
- Bouncken, R. B., Reuschl, A. J. (2018): Coworking-spaces: How a phenomenon of the sharing economy builds a novel trend for the workplace and for entrepreneurship. *Review of Managerial Science*, 12., 317–334. <https://doi.org/gcvffs>
- Brown, J. (2017): Curating the "Third Place"? Coworking and the mediation of creativity. *Geoforum*, 82., 112–126. <https://doi.org/gbf8nk>
- Capdevila, I. (2017): A typology of localized spaces of collaborative innovation. In: van Ham, M., Reuschke, D., Kleinhans, R., Syrett, S., Mason, C. (Eds.): *Entrepreneurial neighbourhoods – towards an understanding of the economies of neighbourhoods and communities*. Edward Elgar Publishers, Cheltenham, 80–97.
- Capdevila, I. (2013): *Knowledge dynamics in localized communities: Coworking spaces as microclusters*. SSRN 2414121 <https://doi.org/gfzstn>
- Clifton, N., Füzi, A., Loudon, G. (2019): Coworking in the digital economy: Context, motivations, and outcomes. *Futures*, 102439. <https://doi.org/ggvff6>
- Clements, J. (2018): Community resources for small city creativity? Rethinking creative economy narratives at the Blue Mountains Music Festival. *Australian Geographer*, 4., 537–552. <https://doi.org/gmm63f>
- Cohen, B., Kietzmann, J. (2014): Ride on! Mobility business models for the sharing economy. *Organization & Environment*, 3., 279–296. <https://doi.org/f6kf67>
- Collins, P., Cunningham, J. A. (2017): *Creative Economies in Peripheral Regions*. Palgrave, Cham
- Comunian, R., Mould, O. (2014): The weakest link: Creative industries, flagship cultural projects and regeneration. *City, Culture and Society*, 2., 65–74. <https://doi.org/jdbd>
- Csomós, Gy. (2017): Cities as command and control centres of the world economy: An empirical analysis, 2006–2015. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, 38., 7–26. <https://doi.org/gnz6mk>
- Dahl, M. S., Ostergaard, C. R., Dalum, B. (2010): Emergence of regional clusters: The role of spinoffs in the early growth process. In: Boschma, R., Martin, R. (Eds.): *The Handbook of Evolutionary Economic Geography*. Edward Elgar, Cheltenham, 205–220.
- DeGuzmann, G. V., Tang, A. I. (2011): *Working in the "Unoffice": A Guide to Coworking for Indie Workers, Small Businesses, and Nonprofits*. Night Owls Press, San Francisco
- Di Marino, M., Lilius, J., Lapintie, K. (2018): New forms of multi-local working: Identifying multi-locality in planning as well as public and private organizations in Helsinki Region. *European Planning Studies*, 10., 2015–2035. <https://doi.org/gk36j5>
- Duxbury, N. (2021): Cultural and creative work in rural and remote areas: An emerging international conversation. *International Journal of Cultural Policy*, 6., 753–767. <https://doi.org/gmm8h7>

- Egedy T. (2021): *A kreatív gazdaság városföldrajza a budapesti agglomeráció példáján keresztül*. Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Budapest
- Egedy T, Kovács Z., Szabó B. (2014): A kreatív gazdaság szerepe Magyarországon a globális válság időszakában. In: Tózsza I. (szerk): *Turizmus és településmarketing*. Budapesti Corvinus Egyetem Gazdaságföldrajz és Jövőkutató Tanszék, Budapest, 17–27.
- Evans, G. (2010): *Cities of culture and the regeneration game*. <https://bura.brunel.ac.uk/bitstream/2438/9617/1/FullText.pdf> (Letöltés: 2022. 09. 22.)
- Faragó L. (2010): Pécs fejlődési pályája – egy pécsi polgár szemével. *Területfejlesztés és Innováció*, 4., 2–14.
- Faragó, L. (2012): Urban regeneration in a 'city of culture': The case of Pécs, Hungary. *European Spatial Research and Policy*, 2., 103–120. <https://doi.org/djbd>
- Fekete D., Morvay Sz. (2023): *Kultúraalapú városfejlesztés – Kreatív városi kezdeményezések Közép-Európában*. MCC Press Kft., Budapest
- Fiorentino, S. (2019): Different typologies of 'co-working spaces' and the contemporary dynamics of local economic development in Rome. *European Planning Studies*, 9., 1768–1790. <https://doi.org/ggvfcw>
- Foertsch, C. (2012): *1800 Coworking Spaces weltweit*. <https://www.deskmag.com/de/coworking-spaces/1800-coworking-spaces-weltweit-165-in-deutschland-statistik-534> (Letöltés: 2021.10.12.)
- Florida, R. (2002): *The Rise of the Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure and Everyday Life*. Basic Books, New York
- Friedman, T. L. (2005): *The World is Flat: A Brief History of the Twenty-First Century*. Allen Lane, London
- Gandini, A. (2015): *The rise of coworking spaces: A literature review*. https://air.unimi.it/bitstream/2434/618721/2/Ephemera_ASN.pdf (Letöltés: 2022. 06. 09.)
- Gandini, A., Cossu, A. (2021): The third wave of coworking: 'Neo-corporate' model versus 'resilient' practice. *European Journal of Cultural Studies*, 2., 430–447. <https://doi.org/ggvfgf>
- Gerdenitsch, C., Scheel, T. E., Andorfer, J., Korunka, C. (2016): Coworking spaces: A source of social support for independent professionals. *Frontiers in Psychology*, 7., 581. <https://doi.org/f8n9gg>
- Grassmuck, V. R. (2012): *The Sharing Turn: Why we are generally nice and have a good chance to cooperate our way out of the mess we have gotten ourselves into*. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1749579 (Letöltés: 2022. 06. 09.)
- Goldenberg, J., Levy, M. (2009): *Distance is not dead: Social interaction and geographical distance in the internet era*. arXiv preprint arXiv:0906.3202. <https://arxiv.org/abs/0906.3202> (Letöltés: 2022. 05. 29.)
- Grillitsch, M., Nilsson, M. (2015): Innovation in peripheral regions: Do collaborations compensate for a lack of local knowledge spillovers? *Ann Reg Sci*, 54., 299–321. <https://doi.org/f25mfb>
- Horeczki R. (2022): *Új típusú munkavégzési terek a Covid-19 árnyékában Magyarország vidéki térségeiben*. Záró tanulmány a Rézler Gyula Alapítvány támogatásával. https://drive.google.com/file/d/1A68FF7N7gR-O8ANL2Cf_jJTPY73bJPRo/view
- Hudec, O., Džupka, P. (2014): Culture-led regeneration through the young generation: Košice as the European Capital of Culture. *European Urban and Regional Studies*, 3., 531–538. <https://doi.org/jdcd>
- Huggins, R., Thompson, P. (2022): Human agency, network dynamics and regional development: the behavioural principles of new path creation. *Regional Studies*, 8., 1469–1481. <https://doi.org/j988>
- Imbroscio, D. L. (1998): Reformulating urban regime theory: The division of labor between state and market reconsidered. *Journal of Urban Affairs*, 3., 233–248. <https://doi.org/dzcrb4>
- Imbroscio, D. L. (2003): Overcoming the neglect of economics in urban regime theory. *Journal of Urban Affairs*, 3., 271–284. <https://doi.org/dbvck7>
- Isaksen, A., Karlsen, J. (2013): Can small regions construct regional advantages? The case of four Norwegian regions. *European Urban and Regional Studies*, 2., 243–257. <https://doi.org/gkq8rt>
- Isaksen, A., Tödtling, F., Trippel, M. (2018): Innovation policies for regional structural change: Combining actor-based and system-based strategies. In: Isaksen, A., Martin, R., Trippel, M. (Eds.): *New Avenues for Regional Innovation Systems - Theoretical Advances, Empirical Cases and Policy Lessons*. Springer, Cham, 221–238. <https://doi.org/j989>

- Kasabov, E. (2011): Towards a Theory of Peripheral, Early-stage Clusters. *Regional Studies*, 6., 827–842. <https://doi.org/b32ng5>
- Kálmán J. (2021): Közösségi munkahelyek Budapesten és a válság hatásai. In: Fazekas K., Kónya I., Krekó J. (szerk.): *Munkaerőpiaci tükör 2020*. Közgazdaság és Regionális Tudományi Kutatóközpont, ELKH, Budapest, 176–180.
- Keresnye K., Egedy T. (2016): A pécsi kreatív osztály helyzetének értékelése statisztikai és empirikus kutatások alapján. *Tér és Társadalom*, 1., 57–78. <https://doi.org/j6fr>
- Kézai P. K., Gombos Sz., Jakobi Á. (2023): Kulturális és kreatív ipar a Szigetközben. *Tér és Társadalom*, 2., 134–159. <https://doi.org/kkhr>
- Kézai, P. K., Rechnitzer, J. (2023): Performance of enterprises in cultural and creative industries in large Hungarian cities between 2008 and 2018. *Regional Statistics*, 1., 1–32. <https://doi.org/j6fv>
- Kojo, I., Nenonen, S. (2017): Evolution of co-working places: Drivers and possibilities. *Intelligent Buildings International*, 3., 164–175. <https://doi.org/ggvfbd>
- Kovács Z., Egedy T., Szabó B. (2011): A kreatív gazdaság földrajzi jellemzői Magyarországon. *Tér és Társadalom*, 1., 42–62. <https://doi.org/j6fw>
- Kraus, S., Bouncken, R. B., Görmar, L., González-Serrano, M. H., Calabuig, F. (2022): Coworking spaces and makerspaces: Mapping the state of research. *Journal of Innovation & Knowledge*, 1., 100161. <https://doi.org/kj78>
- Lähdesmäki, T. (2014). Discourses of Europeanness in the reception of the European Capital of Culture events: The case of Pécs 2010. *European Urban and Regional Studies*, 2, 191–205. <https://doi.org/kbzk>
- Lange, B., Herlo, B., Willi, Y., Pütz, M. (2023): New working spaces in rural areas: Designing a research agenda for regional sovereignty in post-pandemic times. In: Mariotti, I., Di Marino, M., Bednář, P. (Eds.): *The COVID-19 Pandemic and the Future of Working Spaces*. Routledge, London, 95–108. <https://doi.org/kkhh>
- Leducq, D., Demazière, C., Bou Abdo, É., Ananian, P. (2023): Digital nomads and coworking spaces: Reshaped perspectives? The Paris megacity-region after COVID-19. In: Mariotti, I., Di Marino, M., Bednář, P. (eds.): *The COVID-19 Pandemic and the Future of Working Spaces*. Routledge, London, 109–121. <https://doi.org/kkg9>
- Lengyel, B., Ságvári, B. (2009): Kreatív foglalkozások és regionális tudásbázis: Fogalmak, folyamatok és területi összefüggések. *Tér és Társadalom*, 4., 1–26. <https://doi.org/kj7p>
- Lévai A. (2014): Kreatív gazdaság értelmezése Győr Térségében. In: Lados M. (szerk.): *A gazdaságszerkezet és vonzáskörzet alakulása*. Universitas-Győr Nonprofit Kft., Győr, 151–165.
- Lux, G. (2010): From industrial periphery to cultural capital? Restructuring and institution-building in Pécs. In: Sucháček, J., Petersen, J. J. (Eds.): *Development in Minor Cities: Institutions Matter*. VŠB – Technical University of Ostrava, Ostrava, 103–126.
- Lux G. (2013): Kritikus tömeg alatt: A fejlesztési együttműködés lehetőségei a kisebb nagyvárosokban. *Tér és Társadalom*, 4., 52–74. <https://doi.org/c2bh>
- Mariotti, I., Akhavan, M., Rossi, F. (2023): The preferred location of coworking spaces in Italy: An empirical investigation in urban and peripheral areas. *European Planning Studies*, 3., 467–489. <https://doi.org/kkg5>
- McCann, P. (2008): Globalization and economic geography: the world is curved, not flat. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3., 351–370. <https://doi.org/bftz22>
- McCann, P. (2007): Sketching out a model of innovation, face-to-face interaction and economic geography. *Spatial Economic Analysis*, 2., 117–134. <https://doi.org/cn2rqw>
- Martin, R., Sunley, P. (2010): The place of path dependence in an evolutionary perspective on the economic landscape. In: Boschma, R., Martin, R. (Eds.): *The Handbook of Evolutionary Economic Geography*. Edward Elgar, Cheltenham, 62–92.
- Menzel, M-P., Fornahl, D. (2009): Cluster life cycles – Dimensions and rationales of cluster evolution. *Industrial and Corporate Change*, 1., 205–238. <https://doi.org/bzppwm>
- Merkel, J. (2015): Coworking in the city. *Ephemera*, 2., 121–139.
- Micek, G., Mariotti, I., Di Marino, M., Akhavan, M., Di Vita, S., Lange, B., Paas, T., Sinitsina, A., Alfieri, L. and Chebotareva, M. (2020): *Definition and typologies of the new working spaces*. Deliverable D

- 1.1. Internal working paper. COST Action CA18214: The geography of new working spaces and impact on the periphery (2019-2023).
- Michalkó G. (2023): A jó hely – egy turizmusorientált koncepcióvázlat. *Tér és Társadalom*, 4., 30–50. <https://doi.org/mcdv>
- Miles, S., Paddison, R. (2005): Introduction: The rise and rise of culture-led urban regeneration. *Urban Studies*, 5–6., 833–839. <https://doi.org/c2kd57>
- Morvay Sz., Rechnitzer J., Fekete D. (2020): Európa Kulturális Fővárosai Kelet-Közép-Európában. *Tér és Társadalom*, 1., 119–139. <https://doi.org/jttk>
- Nemes Nagy J. (1998): *A tér a társadalomkutatásban. Bevezetés a regionális tudományba*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest
- Németh, Á. (2016). European Capitals of Culture – Digging deeper into the governance of the mega-event. *Territory, Politics, Governance*, 1., 52–74. <https://doi.org/kbzm>
- Neuwirth, R. J. (2011): (De-)regulating the creative economy. *Creative and Knowledge Society*, 1., 44–62. <https://doi.org/c9qbm2>
- Nilsen, T., Grillitsch, M., Hauge, A. (2023): Varieties of periphery and local agency in regional development. *Regional Studies*, 4., 749–762. <https://doi.org/gqxxgm>
- Nuur, C., Laestadius, S. (2010): Development in peripheral regions: Case studies in Sweden. *European Urban and Regional Studies*, 3., 293–307. <https://doi.org/c2xzxc>
- Orel, M. (2019) Coworking environments and digital nomadism: Balancing work and leisure whilst on the move. *World Leisure Journal*, 3., 215–227. <https://doi.org/gptfzv>
- Pálné Kovács I. (2010): Városi terek kormányzása és a városi rezsimek: Egy induló kutatás margójára. *Tér és Társadalom*, 4., 3–27. <https://doi.org/cznb>
- Pálné Kovács, I. (2013): Pécs as the victim of multi-level governance: The case of the project ‘European Capital of Culture’ in 2010. *Urban Research & Practice*, 3., 365–375. <https://doi.org/jdb9>
- Pálné Kovács, I., Grünhut, Z. (2015): The ‘European Capital of Culture – Pécs’: Territorial challenges within a centralized context. In: Schmitt, P., van Well, L. (Eds.): *Territorial Governance Across Europe: Pathways, Practices and Prospects*. Routledge, 81–94. <https://doi.org/jdcb>
- Parrino, L. (2015): Coworking: Assessing the role of proximity in knowledge exchange. *Knowledge Management Research & Practice*, 3., 261–271. <https://doi.org/gfz5j>
- Peck, J. (2005): Struggling with the creative class. *International Journal of Urban and Regional Research*, 4., 740–770. <https://doi.org/dmtnr7>
- Pittaway, L., Aissaoui, R., Ferrier, M., Mass, P. (2019): University spaces for entrepreneurship: A process model. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 5., 911–936. <https://doi.org/gk49j3>
- Pohler, N. (2012): Neue Arbeitsräume für neue Arbeitsformen: Coworking spaces. *Österr. Z. Soziol.*, 37., 65–78. <https://doi.org/gfz5p>
- Póla P., Pálné Kovács I., Gibárti S. (2023): Pécs, egy periféria fővárosa. *Tér és Társadalom*, 3., 148–175. <https://doi.org/k52f>
- Pugh, R., Dubois, A. (2021): Peripheries within economic geography: Four “problems” and the road ahead of us. *Journal of Rural Studies*, 87., 267–275. <https://doi.org/gm3bk8>
- Rác Sz., Kovács S. Zs., Horeczki R. (2020): Pécs fejlődési pályája. In: Rechnitzer J. (szerk.): *Nagyvárosok Magyarországon. Dialóg–Campus*, Budapest, 248–260.
- Ražniak, P., Dorocki, S., Winiarczyk-Ražniak, A. (2020): Economic resilience of the command and control function of cities in Central and Eastern Europe. *Acta Geographica Slovenica*, 1., 95–105. <https://doi.org/hkwb>
- Regionális kreatív ipari kataszterelemzés a Dél-Dunántúlon 2010*. Kulturális Innovációs Kompetencia Központ Egyesület, Pécs
- Rodríguez-Pose, A., Lee, N. (2020): Hipsters vs. geeks? Creative workers, STEM and innovation in US cities. *Cities*, 100, 102653. <https://doi.org/gmnb7n>
- Rozentale, I., Lavanga, M. (2014). The ‘universal’ characteristics of creative industries re-visited: The case of Riga. *City, Culture and Society*, 2., 55–64. <https://doi.org/bcrn>
- Selada, C., Vilhena Da Cunha, I., Tomaz, E. (2013): Creative-based strategies in small and medium-sized cities: Key dimensions of analysis. *Quaestiones Geographicae*, 4., 43–51. <https://doi.org/j99c>

- Sokol, M., van Egeraat, C., Williams, B. (2008): Revisiting the ‘informational city’: Space of flows, polycentricity and the geography of knowledge-intensive business services in the emerging global city-region of Dublin. *Regional Studies*, 8., 1133–146. <https://doi.org/fq6xqt>
- Somlyódy Péter E. (2008): A városi térségek a közigazgatási struktúra és a „governance” keresztmetszetében. *Tér és Társadalom*, 1., 27–43. <https://doi.org/czmb>
- Spilda, F. U., Howson, K., Johnston, H. E., Bertolini, A., Feuerstein, P., Bezuidenhout, L., Alyanak, O., Graham, M. (2022): Is anonymity dead?: Doing critical research on digital labour platforms through platform interfaces. *Work Organisation, Labour & Globalisation*, 1., 72–87. <https://doi.org/kkhk>
- Spinuzzi, C. (2012): Working alone together: Coworking as emergent collaborative activity. *Journal of Business and Technical Communication*, 4., 399–441. <https://doi.org/gfzs75>
- Storper, M., Venables, A. J. (2004): Buzz: Face-to-face contact and the urban economy. *Journal of Economic Geography*, 4., 351–370. <https://doi.org/fnkfx7>
- Therkildsen, H. P., Hansen, C. J., Lorentzen, A. (2009): The experience economy and the transformation of urban governance and planning. *European Planning Studies*, 6., 925–940. <https://doi.org/c3mkdv>
- Tagliaro, C., Zhou, Y., Hua, Y. (2023): Community bonds in new working spaces of a small town. In: Mariotti, I., Di Marino, M., Bednář, P. (Eds.): *The COVID-19 Pandemic and the Future of Working Spaces*. Routledge, London, 66–80. <https://doi.org/kkhg>
- Tomaz, E., Moriset, B., Teller, J. (2023): Rural coworking spaces in the Covid-19 era: A window of opportunity? In: Mariotti, I., Di Marino, M., Bednář, P. (Eds.): *The COVID-19 Pandemic and the Future of Working Spaces*. Routledge, London, 122–135. <https://doi.org/kkhc>
- Tosics I. (2008): Nagyvárosi kormányzás: A város és környéke együttműködése. Külföldi és hazai példák és relevancia. *Tér és Társadalom*, 1., 3–25. <https://doi.org/c4d7>
- Trócsányi, A. (2011): The spatial implications of urban renewal carried out by the ECC programs in Pécs. *Hungarian Geographical Bulletin*, 3., 261–284.
- Tuka Á., Glied V. (szerk.) (2014): *Pécs a többszintű kormányzás csapdájában: Európa Kulturális Fővárosa – Pécs 2010*. IDResearch Kft., Publikon, Pécs
- Uda, T. (2013): *What is coworking? A theoretical study on the concept of coworking*. Available at SSRN. <https://doi.org/kkhn>
- Vagena, A. (2021): Digital nomads and tourism industry. *Academia Letters*, Article 765. <https://doi.org/gptfdz>
- van Heur, B. (2010): Small cities and the geographical bias of creative industries research and policy. *Journal of Policy Research in Tourism, Leisure and Events*, 2., 189–192. <https://doi.org/c9j9k6>
- Waters-Lynch, J., Duff, C. (2021): The affective commons of Coworking. *Human Relations*, 3., 383–404. <https://doi.org/ggf3f9>
- Waters-Lynch, J., Potts, J., Butcher, T., Dodson, J., Hurley, J. (2016): *Coworking: A transdisciplinary overview*. Available at SSRN. <https://doi.org/gfzs9h>
- Watson, A. (2020): Not all roads lead to London: Insularity, disconnection and the challenge to ‘regional’ creative industries policy. *Regional Studies*, 11., 1574–1584. <https://doi.org/gmnbk3>

Online hivatkozások

- COST New Working Spaces: <https://new-working-spaces.eu/>
- Global Coworking Survey: <https://www.deskmag.com/en/coworking-statistics-all-results-of-the-global-coworking-survey-research-studies-948>
- <http://sharespace.work>
- <https://coworkingmap.org/>
- <https://ruralinnovation.us/blog/4-reasons-rural-coworking-spaces-matter/>
- <https://www.cost.eu/cost-action/the-geography-of-new-working-spaces-and-the-impact-on-the-periphery/>

<https://www.coworker.com/>

<https://www.emberseg.hu/>

<https://www.euromontana.org/en/>

<https://www.spacent.com/>

Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar: <https://ktk.pte.hu/hu>

Pécsma 2021: <https://www.pecsma.hu/top/dolgozol-de-megsincs-munkahelyed-itt-berelhetsz-mun->

[kaallomast/](#)

www.kikk.hu